

Robert Doornenbal

Een complex en fascinerend fenomeen

Een karakterisering van de Emerging Church Beweging

Een omschrijving van een beweging in opkomst

Recent verschijnen steeds meer publicaties en webdiscussies over de zogenaamde Emerging Church Beweging (ECB).¹ Dit overkoepelende begrip staat voor een grote diversiteit aan nieuwe, vaak experimentele vormen van (missionair) gemeente-zijn in een postmoderne cultuur. De Emerging Church Beweging is breed en divers, nieuw en fluïde. Het is dan ook niet mogelijk om er een exacte definitie van te geven.² Ook is het ondoenlijk uit te leggen waarin de ECB zich precies onderscheidt van andere christelijke bewegingen en kerken die recent zijn opgekomen in de westerse en met name Engelstalige wereld. Denk aan 'fresh expressions of church', 'future' church, 'church next', 'new paradigm' churches, 'liquid' church, 'organic' church, of 'the coming church'.³ De kenmerken die achter deze labels schuilgaan, gelden tot op zekere hoogte ook voor de ECB.

De tot op heden bekendste omschrijving van de ECB is die van Eddie Gibbs en Rian Bolger. Volgens hen staat de ECB voor 'gemeenschappen die de weg van Jezus praktiseren in postmoderne culturen'.⁴ Deze definitie is erg algemeen. In dit artikel geven wij een meer inhoudelijke omschrijving. In plaats van een zogenaamde 'bounded set'-definitie die de grenzen aangeeft van de ECB (wie hoort er wel of niet bij), kiezen we voor een 'centered set'-benadering. Wat is de centrale focus van de beweging volgens haar woordvoerders; wat is haar ethos?⁵ Eerst volgt onze omschrijving. De rest van dit artikel bestaat uit een puntsgewijze toelichting hierop. Het doel hiervan is niet meer dan aan de lezer die nog weinig tot niets weet van de ECB een indruk te geven van wat dit complexe en fascinerende fenomeen behelst.

Als omschrijving van de Emerging Church Beweging geven we de volgende bepaling die daarna (a t/m j) wordt toegelicht:

De Emerging Church Beweging is een 21^e-eeuwse (a) beweging, bestaande uit christenen uit een breed scala (b) van (kerkelijke) achtergronden. Zij zoeken als

reflective practitioners (c) naar nieuwe en alternatieve (d) wegen om contextueel relevante (e) christelijke gemeenschappen (f) te vormen. Deze gemeenschappen zijn adaptief (g) ten aanzien van hun postchristelijke, postmoderne leefomgeving (h) en hebben een holistische missie (i) als hun kern. Deze missie kan in het algemeen worden omschreven als het tonen en helpen verspreiden van het 'Koninkrijk Gods' (j), zoals verkondigd en belichaamd door Jezus van Nazaret.

Een toelichting op onderdelen: wie, wat, waar

a. *21^e-eeuws*: de wortels van de ECB liggen in de twintigste eeuw, maar pas in de eenentwintigste eeuw is zij in bredere kring bekend geworden. De beweging kan het beste worden gezien tegen de achtergrond van een groeiend besef in de laatste decennia aangaande de complexe relatie tussen het evangelie, de cultuur en de kerk.⁶ In de jaren tachtig zien we dit nog niet zo duidelijk. In deze periode werd het 'pragmatisch evangelicalisme' geboren, met als uitingsvorm onder meer de megakerken. De erediensten werden zo veel mogelijk afgestemd op de behoeften van niet-kerkelijken. Dit concept bleek echter niet aan te slaan bij jongere generaties. Pioniers binnen de zogenaamde 'post-seeker-sensitive' kerken kwamen tot de overtuiging dat een postmoderne cultuur om een radicaal andere manier van kerk-zijn vraagt.

Een groep jonge Amerikaanse kerkleiders vormde op 21 juni 2001 een team met de naam *Emergent* en een eigen website: www.emergentvillage.com. De naamgeving verwijst naar het opkomen van nieuw organisch leven.⁷ Emergent Village is een organisatie en een netwerk, gericht op theologische discussie – dus niet een bepaalde vorm van kerk-zijn. De Emerging Church Beweging is breder dan Emergent Village. Het is een paraplueterm waarmee kerken en kerkleiders, schrijvers en bloggers worden aangeduid die de missionaire betekenis van cultuur, filosofie en theologie onderzoeken in een postmoderne context.⁸ Men ontmoet elkaar via internet chatrooms, websites en blogs, boeken en artikelen of via regionale of nationale bijeenkomsten en contacten in allerlei netwerken, waarvan sommige meer indirect verband houden met de ECB.⁹ De term 'Emerging Church' werd al gebruikt in een boektitel uit 1970¹⁰, maar verwierf pas bekendheid via een website (inmiddels uit de lucht), www.EmergingChurch.org. Deze site was in 2001 opgezet door Karen Ward, die destijds werkte bij het hoofdbureau van de Evangelical Lutheran Church of America. Onvoorzien werd de naam Emerging Church in korte tijd wereldwijd populair, ook bij *evangelicals*.

Emerging Church
populair bij
evangelicals

b. *breed scala*: binnen zeer diverse kerkgenootschappen vinden inmiddels discussies over de ECB plaats, bijvoorbeeld bij de presbyterianen¹¹, methodisten¹², mennonieten¹³, lutheranen¹⁴, gereformeerden¹⁵, anabaptisten¹⁶, anglicanen/episcopalen¹⁷, quakers¹⁸, Assemblies of God¹⁹ (pinkster) en rooms-katholieken.²⁰ Ook qua culturele context is de ECB breed. Behalve in de Engelstalige wereld is er interesse in onder meer Duitsland²¹, Oostenrijk²², Denemarken²³ en Zweden.²⁴ Er is niet één 'model' van emerging churches, er zijn 'hundreds and thousands of models of emerging churches'.²⁵

c. *'reflective practitioners'*: betrokkenen binnen de ECB zijn geen studeerkamergeleerden, maar praktijkmensen, die (theologisch) reflecteren op hun ervaringen en hieruit lering trekken. Een formele theologieopleiding trekt hen veelal niet. Deze staat naar hun inschatting te ver af van mensen in hun concrete contexten, is te eenzijdig cognitief/theoretisch en te weinig gericht op vernieuwing en verandering. Betrokkenen in de ECB zijn veelal jong, zo tussen de 25 en 45 jaar,

en hoger opgeleid. Velen van hen zijn cultureel betrokken – meer eigentijds uitgedrukt: *cool*²⁶ en *hip*²⁷ - en artistiek beगाafd.

Manieren en vormen

d. *nieuwe en alternatieve*: participanten in de ECB staan ook wel bekend als ‘post-evangelicals’.²⁸ Zij distantiëren zich tot op zekere hoogte van het evangelicale christendom.²⁹ Als ‘post-evangelicals’ zoeken zij naar een alternatief voor de tweedeling ‘vrijzinnig’ en ‘conservatief’ als het gaat om Schriftbeschuwing en theologie. Zowel *fundamentalism* als *liberalism* worden gezien als producten van het (achterhaalde) ‘moderne’ paradigma. Ook is men in de ECB niet terughoudend in ‘het plunderen van de voorraden van de rooms-katholieken, de orthodoxen en de anglicanen als het gaat om hun rijkere liturgieën, alsook hun gebedssnoeren, iconen, geestelijk mentoraat [*spiritual direction*], *lectio divina* en een diepere sacramentaliteit’.³⁰

e. *contextueel relevant*: het gaat er hierbij niet om de laatste modegril te volgen op het gebied van gemeenteopbouw. Wat men voor ogen heeft, is een geloofs-gemeenschap met passie voor zowel Christus als voor de hedendaagse cultuur.³¹ Om dit duidelijk te maken, wijst Scott Bader-Saye op een etymologisch verband tussen het begrip ‘relevant’ en het woord ‘elevate’ (omhoog heffen): ‘Het getuigenis van de kerk kan worden geconstrueerd als een heruitvoering van het moment dat de priester de hostie omhoog heft tijdens de traditionele eucharistische liturgie.’ Het gaat bij relevantie om *re-elevatie*: Christus wordt omhoog geheven zodat hij gezien kan worden door de wereld.³²

community gebaseerd op drie-ene God, een gemeenschap in zichzelf

f. *gemeenschappen*: het vormen van een gemeenschap (Eng.: *community*) staat centraal in de ECB. Zoals Michael Monarch het samenvat: ‘Emerging church is catch-all for a wide range of attempts to re-imagine Christian community.’³³ Deze nadruk op gemeenschap wordt trinitarisch gefundeerd. God is een dynamische gemeenschap in zichzelf - Vader, Zoon en Heilige Geest - en de gemeente weerspiegelt deze gemeenschap van relaties.³⁴ Anders dan in institutionele kerken, waarin de eredienst de basis is en waarnaast kleine groepen wekelijks of tweewekelijks samenkomen, vormen binnen de ECB kleine groepen de basis. Daarnaast komt men ook regelmatig samen. Het doel hiervan is om opgebouwd en toegerust te worden voor het leven buiten de gemeenschap.

g. *adaptief*: binnen de ECB zijn organische, aan de biologie ontleende metaforen populair. Aanpassing, groei, verandering zijn begrippen die telkens terugkeren. Volgens de Australische kerkplanter Alan Hirsch bijvoorbeeld, zijn de meeste kerken te institutioneel en daarom te onhandig in hun overgeërfde vorm, om zich te kunnen aanpassen aan en adequaat te kunnen antwoorden op de missionaire omgeving (*missional environment*). Deze kerken zien zich voor de keuze gesteld – in termen van levende biologische systemen: pas je aan, of sterf.³⁵

Processen van verandering moeten echter niet van bovenaf worden opgelegd, maar op een natuurlijke wijze van onderaf ontstaan. De Amerikaanse ECB-leider Tim Keel noemt kerkleiders van de toekomst ‘environmentalists’, die helpen om ‘relationele en spirituele ecologieën te vormen’. Zij proberen niet krampachtig alles in de hand te houden, maar cultiveren een setting van onderling vertrouwen.³⁶ De Duitser Fabian Voigt³⁷ meent dat de structuren binnen de kerk van de toekomst bovenal moeten helpen om aanpassingsvermogen (adaptatie) en flexibiliteit te bevorderen. Hij noemt de christelijke gemeente een ‘emergent systeem’. Een kernwoord in dit verband is *verandering*, ‘een continu en existenti-

eel proces waarin alle elementen participeren'. Deze verandering moet niet van bovenaf worden gedirigeerd, maar juist van onderop ontstaan en worden doorgevoerd. De rol van leiders in de ECB is dan ook veel meer op de achtergrond dan het geval is in de meeste traditionele kerken. Hun taak is niet om veranderingen te plannen, maar om deze te *voeden*, door te zorgen voor vrij informatieverkeer en intensieve communicatie en interactie tussen alle leden van de gemeenschap.

Bij de Engelse ECB-leider Kester Brewin treffen we soortgelijke accenten aan: het is 'all about bottom-up change'.³⁸ De emergente kerk [*emergent church*] zal eropuit zijn om veranderingen in haar omgeving te signaleren en daardoor in staat zijn zich aan te passen. Ook zal zij haar geheugen en wijsheid gebruiken om veranderingen voor te zijn en op haar beurt de omgeving te beïnvloeden. Hiertoe is nodig dat de kerk een 'open source' wordt, zoals het Linux besturingssysteem, met verspreide participanten die met oplossingen kunnen komen.

Plaats in het geheel: tussen postchristendom en Rijk Gods

h. *postchristendom, postmoderne leefomgeving*: aan de ECB ligt een analyse van de westerse cultuur ten grondslag. Met het woord 'christendom' duidt men de periode aan vanaf de vierde eeuw na Christus, toen de kerk en het christelijk geloof een bevoorrechte positie kregen in het Romeinse keizerrijk. De kerk veranderde hierdoor van een dynamische, revolutionaire, sociale beweging in een religieus instituut met een hiërarchische structuur waarin priesterschap en sacramenten het belangrijkste waren.³⁹ De kerk kwam in het centrum van de macht terecht en het onderscheid tussen 'kerk' en 'wereld' vervaagde. Deze situatie is voorbij, meent men binnen de ECB. In de westerse wereld is er sprake van een *postchristendom* situatie: de kerk is teruggekeerd naar een randpositie.

'Postmodern' verwijst onder meer naar de hedendaagse openheid voor spiritualiteit, ervaring en (godsdienstig) pluralisme, alsook naar het hedendaagse wantrouwen ten aanzien van 'grote verhalen', dogma's en instituties. De ECB als zodanig kan ook als postmodern worden aangemerkt; vaak zien we dat de term 'emerging church' als synoniem wordt gebruikt voor 'postmodern' church.⁴⁰

emerging
church =
postmodern
church

Overigens zijn er binnen de ECB grote theologische verschillen, die samenhangen met de mate waarin men zich wil laten beïnvloeden door het postmodernisme. Drie stromingen kunnen worden onderscheiden binnen de ECB⁴¹: de (1) 'relevanten' (Eng. *relevants*); (2) de 'reconstructionisten' (Eng.: *reconstructionists*) en (3) de revisionisten (Eng.: *revisionists*).

(1) De 'relevanten' richten zich op het bereiken van postmoderne tijdgenoten met het evangelie. Daarbij neemt men afstand van bepaalde uitingen van postmodernisme, zoals afgezwakte waarheidsclaims en eclecticisme. Zo is er een groeiende groep *Reformed relevants* – 'confessional, contextual, cool Calvinists'⁴² – zoals Mark Driscoll.⁴³ Theologisch gezien is deze groep behoudend en kritisch over de theologische koers van Emergent Village.

(2) 'Reconstructionisten' werken *met* postmoderne tijdgenoten. Zij hebben waardering voor aspecten van postmoderne epistemologie en ze zijn het in veel opzichten eens met de postmoderne kritiek op de moderniteit. Reconstructionisten menen dat er een totaal andere manier van kerk-zijn nodig is in een postmoderne tijd.⁴⁴ Hun pleidooi voor 'reconstructie' brengt een open en zoekende manier van theologiseren met zich mee, met een nadruk op narratieve manieren van Bijbellezten.

(3) 'Revisionists' staan in hun bediening *als* postmodern. Zij gaan verder

Debat

holisme Gods doel voor de wereld

in hun herziening van de evangelicale theologie dan de reconstructionisten. Veel leiders binnen Emergent Village zijn revisionisten. Andere ECB-leiders die je een 'revisionist' zou kunnen noemen, zijn bijvoorbeeld Spencer Burke, wiens *A Heretic's Guide to Eternity*⁴⁵ er onmiskenbaar op uit is om de traditionele evangelicale theologie te herzien; Peter Rollins, die zichzelf distantieert van wat hij noemt 'conceptuele idolatrie' in ons spreken over God⁴⁶; en Brian McLaren, die recent het christelijke geloof herdefinieerde tot een verhaal over vrede, geweldloosheid en een economie gebaseerd op liefde.⁴⁷

i. *holistische missie*: de begrippen 'holistisch' en 'missie' zijn onmisbaar om de ECB te beschrijven. Eén van de leiders van Emergent Village, Doug Pagitt, gaat zelfs zover te zeggen dat 'holisme het doel van God voor de wereld is'.⁴⁸ Het 'holistische' evangelie heeft betrekking op de hele persoon (hart, ziel, verstand en kracht), op de hele maatschappij (cultuur, economie, milieu, politiek) en op de hele wereld. Spiritualiteit staat niet los van sociale betrokkenheid, want zij leidt tot transformatie en actie.

j. *koninkrijk Gods*: hier wordt veel over gesproken, zij het op diverse, soms weinig doordachte manieren. Sommige ECB-aanhangers hebben de neiging om het koninkrijk gelijk te stellen met alles wat progressief, exotisch of onbekend is.⁴⁹ Anderen oriënteren zich vooral op de Engelse theoloog N.T. Wright.⁵⁰

Conclusie

We treffen de volgende theologische lijn van denken aan binnen de ECB: de christologie moet de missiologie bepalen en de missiologie dient de ecclesiologie voor te schrijven. Dat wil zeggen: in de Bijbel en het christelijk geloof staat Jezus Christus centraal. Wat hij deed en zei, moet ons denken en handelen richting geven. Welnu, Jezus vormde gastvrije, getuigende gemeenschappen van mensen ('discipelen') waarin het koninkrijk van God concreet gestalte werd gegeven in het leven van alledag. Dit is ook de opdracht voor Jezus' volgelingen vandaag. Zoals het Woord vlees werd in een specifieke tijd en plaats, in Jezus Christus, zo moeten christenen in concrete plaatselijke situaties wervende, gastvrije gemeenschappen vormen waarin Gods regering zichtbaar wordt in alle aspecten van het leven: onderlinge relaties, omgang met geld en goed, verhouding tot de politieke machtscentra, enzovoort. Veel traditionele kerken zijn hier niet op ingesteld. De Emerging Church ziet zich dan ook als een alternatief voor de bestaande kerken.

Met deze opmerking besluiten wij onze korte karakterisering van de Emerging Church Beweging. Het laat zich begrijpen dat deze jonge beweging tamelijk controversieel is.⁵¹ In dit artikel zijn wij hier bewust niet op ingegaan. Wie geprikkeld is door wat hij of zij heeft gelezen, wordt uitgenodigd zich te mengen in de 'emerging conversation' die voornamelijk plaatsvindt via internet (de 'blogosphere'). Er is volop aanleiding en ruimte voor een theologisch debat!

Drs. R.J.A. Doornenbal is als opleidingsdocent verbonden aan de Academie voor Theologie van Christelijke Hogeschool Ede.

Noten

1. Zie de diverse bijdragen en hyperlinks op www.emergingchurch.nl.
2. Vgl. kerkplantingexpert Stuart Murray: 'By their nature these churches are 'emerging' so accurate classification is elusive and soon outdated. Many emerging churches are tentative and experimental, so classification may impose on them understandings they would not own.' - *Changing Mission. Learning from the Newer Churches*, Cromwell Press, Londen 2006, p. 45.
3. Achter deze begrippen gaan vele boektitels schuil, die wij hier niet zullen weergeven.

4. Eddie Gibbs and Rian K. Bolger, *Emerging churches. Creating Christian community in postmodern cultures*, Baker Academic, Grand Rapids 2005, p. 44.
5. Vgl. Michael Moynagh uit Engeland, die de Emerging Church typeert als een 'heartbeat', een 'prism', en een 'mindset'. Zie zijn *Emergingchurch.intro*, Monarch, Oxford 2004, pp. 24, 51, 114.
6. Zie Eddie Gibbs, 'Church Responses to Culture Since 1985', *Missiology: An International Review*, vol. XXXV, no. 2, april 2007, pp. 157-168.
7. Zie Dan Kimball, 'Origins of the terms 'Emerging' and 'Emergent' church', http://www.dankimball.com/vintage_faith/2006/04/origins_of_the_.html, bezocht op 14 juni 2008.
8. Scot McKnight, 'Future or Fad? A Look at the Emerging Church Movement', *The Covenant Companion* (februari 2006), pp. 7-10, m.n. 7.
9. Sommige netwerken met 'family resemblances' (Wittgenstein) ten opzichte van de ECB zijn deze: www.friendofmissional.org/; www.urbanexpression.org.uk/; www.anabaptistnetwork.com/; www.simplechurch.co.uk/; www.gocn.org en www.allelon.org/main.cfm.
10. Bruce Larson and Ralph Osborne, *The Emerging Church*, Word Books, Waco 1970.
11. Zie www.presbymergent.org.
12. Zie <http://emergingumc.blogspot.com>.
13. Zie www.missio-dei.com.
14. Zie <http://luthermergent.ning.com>.
15. Zie www.reformmergent.org.
16. Zie www.submergent.org.
17. Zie <http://anglimergent.ning.com>.
18. Zie www.convergentfriends.org.
19. Zie <http://agmergent.wordpress.com>.
20. Zie <http://emergentcatholic.wordpress.com>.
21. Zie David Schäfer, red., *Die jungen Wilden. Storys über Jugendkirchen, Emerging Churches und Gemeindegründer*, Brockhaus, Wuppertal 2006 en Tobias Faix/Thomas Weißenborn, red., *Zeitgeist. Kultur und Evangelium in der Postmoderne*, Francke, Marburg an der Lahn 2007), pp. 138-149. Kijk ook eens op <http://emergent-deutschland.de>.
22. Zie www.emergingaustria.blogspot.com.
23. Zie <http://emerging.dk/>.
24. Zie <http://www.emergingchurch.se>.
25. Dan Kimball, *The Emerging Church. Vintage Christianity for New Generations*, Zondervan, Grand Rapids 2003, p. 14.
26. 'Cool' kan onder meer worden opgevat als in 'a permanent state of private rebellion'. Zie Dick Pountain en David Robins, *Cool Rules: Anatomy of an Attitude*, Reaktion Books, London 2000, p. 19.
27. Over ECB-leider Rob Bell van Mars Hill Bible Church wordt bijvoorbeeld gezegd dat hij 'put the hip in discipleship'. Zie Andy Crouch, 'Emergent mystique', *Christianity Today*, november 2004, pp. 36-41, m.n. 38.
28. De verwijzing hier is naar het invloedrijke boek van de anglicaanse priester Dave Tomlinson, *The Post-Evangelical*, revised North American edition, Emergent YS, El Cajon 2003 [1995]).
29. Vgl. Robert Webber, *The Younger Evangelicals. Facing the Challenges of the New World*, Baker Books, Grand Rapids 2002, p. 47.
30. Scott Bader-Saye, 'A new kind of church? The Emergent matrix', *Christian Century*, 30 November 2004, pp. 21-25, m.n. p. 21.
31. Vgl. Jennifer Ashley, red., *The Relevant Church. A New Vision for Communities of Faith*, Relevant Books, Lake Mary 2004, p. vi.
32. Scott Bader-Saye, 'Improvising Church: An Introduction to the Emerging Church Conversation', *International Journal for the Study of the Christian Church*, vol. 6, no. 1, maart 2006, pp. 12-23, m.n.20.
33. Moynagh, *Emergingchurch.intro*, p. 37.
34. Vgl. Karen Ward, 'The Emerging Church and Communal Theology', in: Robert Webber, red., *Listening to the Beliefs of Emerging Churches: Five Perspectives*, Zondervan, Grand Rapids 2007, p. 161. Inspiratiebronnen in dit verband zijn de theologen Stanley Grenz en Miroslav Volf.
35. Zie Alan Hirsch, *The Forgotten Ways. Reactivating the Missional Church*, Brazos Press, Grand Rapids 2006, pp. 179-216 en 247-269.
36. Tim Keel, *Intuitive Leadership. Embracing a Paradigm of Narrative, Metaphor & Chaos*, Baker, Grand Rapids 2007, pp. 202-203.
37. Fabian Voigt, *Das 1x1 der Emerging Church*, C&P Verlagsgesellschaft, Glasshütten/Emmelsbüll 2006.
38. Kester Brewin, *The Complex Christ. Signs of Emergence in the Urban Church*, SPCK, London 2004, p. 16.
39. Vgl. Michael Frost en Alan Hirsch, *The shaping of Things to Come. Innovation and Mission in the 21-st Century Church*, Hendrickson, Peabody 2003, p. 8.
40. Steve Taylor, een ECB-leider uit Nieuw-Zeeland, spreekt bijvoorbeeld over 'the postmodern or emerging

church' in zijn *The Out of Bounds Church? Learning to Create a Community of Faith in a Culture of Change*, Zondervan/EmergentYS, Grand Rapids 2005, p. 40.

41. Zie Ed Stetzer and David Putman, *Breaking the Missional Code. Your Church Can Become a Missionary in Your Community*, Broadman & Holman Publishers, Nashville 2006, pp. 188-190. Vgl. Mark Driscoll, 'A Pastoral Perspective on the Emergent Church', *Criswell Theological Review* 3/2, voorjaar 2006, pp. 87-93, m.n. 89-91.
42. Deze uitdrukking is van Mark Driscoll, zie <http://www.baptistpress.org/bpnews.asp?id=26495>, bezocht op 11 februari 2008.
43. Vgl. Driscolls omschrijving van de ECB: 'The emerging church is a growing, loosely connected movement of primarily young pastors who (...) are seeking to function as missionaries who bring the gospel of Jesus Christ to emerging and postmodern cultures.' – *Confessions of a Reformation Rev. Hard Lessons from an Emerging Missional Church*, Zondervan, Grand Rapids 2006, p. 22.
44. Vgl. Dan Kimball: 'We must rethink leadership, church structure, the role of a pastor, spiritual formation, how community is lived out, how evangelism is done, how we express our worship, etc. It's not just about what we do in the worship service, but about everything.' – Dan Kimball, 'The Emerging Church and Missional Theology', in: Webber, *Listening to the Beliefs*, pp. 81-106, m.n.86.
45. Spencer Burke and Barry Taylor, *A Heretic's Guide to Eternity*, Jossey-Bass, San Francisco 2006. Vgl. de volgende uitspraak uit de introductie: 'At this point in our history, I believe God is to be questioned as much as obeyed, created again and not simply worshipped. Our views must be continually revised, reconsidered, and debated.' – p. xxii
46. Peter Rollins, *How (Not) To Speak of God*, SPCK, London 2006, p. 12.
47. Brian McLaren, *Everything Must Change: Jesus, Global Crises, and a Revolution of Hope*, Thomas Nelson, Nashville 2007.
48. Doug Pagitt, 'The Emerging Church and Embodied Theology', in: Webber, red., *Listening to the Beliefs*, pp. 119-143, ald. 135. Zie ook Pagitts *A Christianity Worth Believing*, Jossey-Bass, San Francisco 2008, pp. 69-93.
49. Mark Scandrette, 'Growing Pains. The Messy and Fertile Process of Becoming', in: Doug Pagitt and Tony Jones, red., *An Emergent Manifesto of Hope*, Baker Books, Grand Rapids 2007, pp. 21-32, ald. 29.
50. Zie 'Ambassadeurs van Gods koninkrijk op aarde. Gert-Jan Roest (Via Nova) in gesprek met bisschop Tom Wright', *CV-Koers*, juni 2008, pp. 38-43.
51. Een recent kritisch boek dat zich vooral afzet tegen 'revisionisme' is van Kevin DeYoung en Ted Kluck, *Why We're Not Emergent (By Two Guys Who Should Be)*, Moody, Chicago 2008.